

2010

Þjóðarspekillinn

Breytingar á tekjum félagasamtaka í velferðarþjónustu í kjölfar efnahagshrunsins

Steinunn Hrafnadóttir
Ómar H. Kristmundsson

Félagsráðgjafardeild
Ritstjóri: Halldór S. Guðmundsson

Rannsóknir í félagsvísindum XI. Erindi flutt á ráðstefnu í október 2010

Ritstýrð grein

Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands

ISBN 978-9935-03-7

HÁSKÓLI ÍSLANDS

Breytingar á tekjum félagasamtaka í velferðarþjónustu í kjölfar efnahagshrunsins

Steinunn Hrafnadóttir
Ómar H. Kristmundsson

Eins og alkunna er hefur efnahagshrunið haft víðtæk áhrif á íslenskt samfélag. Mikið hefur verið fjallað um áhrif þess á rekstur hins opinbera og einkafyrirtækja, en minna hefur farið fyrir umfjöllun um áhrif efnahagsástandsins á samtök þriðja geirans. Samkvæmt fræðilegum skilgreiningum eru félagasamtök hluti af þriðja geiranum. Það sem einkennir þau er að starfsemin er hvorki hluti af opinberum rekstri né einkarekstri og starfræksla hans hefur ekki hagnað að markmiði. Félagasáðild er frjál og þátttaka sjálfbodaliða er að einhverju leyti hluti af starfinu. Að baki starfseminni liggja hugsjónir og/eða ákveðin hugmyndafræði og markmiðið er oft að vinna að umbótum í þágu almennings og samfélagsins (Steinunn Hrafnadóttir, 2008).

Vegna þessarar sérstöðu félagasamtaka er áhugavert að skoða hvaða áhrif efnahagskreppur hafa á starfsemi félagasamtaka, þar á meðal hvernig tekjur og tekju-samsetning þeirra hafa breyst í kjölfar efnahagshrunsins.

Í þessari grein verður fjallað um fyrstu niðurstöður rannsóknar á áhrifum núverandi efnahagshruns á félagasamtök í velferðarþjónustu á Íslandi með áherslu á að greina breytingar á tekjum þeirra.

Áhrif alþjóðlegu efnahagskreppunnar á þriðja geirann

Margar erlendar athuganir og samantektir hafa verið gerðar á áhrifum hinnar alþjóðlegu fjármálakreppu á félagasamtök en vegna fjölbreytileika þeirra og mismunandi gæða er erfitt að draga almennar niðurstöður um áhrifin. Nokkrir fræðimenn hafa þó gert tilraun til að draga saman almennar og sértækar niðurstöður af áhrifum fyrri efnahagskreppna á félagasamtök. Hér má nefna Mohan og Wilding (2009), Wilding (2010), Sharpe (1991), Prizeman og McGee, (2009) og Social Planning Network of Ontario (2009). Einnig hefur *Giving USA Foundation* (2010) í samvinnu við *The Center on Philanthropy* við Indiana háskóla í Bandaríkjunum í yfir 50 ár gert rannsóknir á gjöfum og framlögum einstaklinga og sjóða til líknar-og góðgerðarmála í Bandaríkjunum. Helstu niðurstöður þessara höfunda eru eftirfarandi:

- Rannsóknir á áhrifum fyrri efnahagskreppna sýna að framlög til félagasamtaka dragast heldur saman eða standa í stað.
- Áhrif efnahagsástandsins á samtök þriðja geirans eru mjög misjöfn. Það fer t.d. eftir stærð, lífsskeiði, skiptingu tekna og viðfangsefna.
- Þriðji geirinn er mjög viðkvæmur fyrir skammtíma samdrætti á tekjum því fá samtök eiga varasjóði.
- Efnahagsástandið hefur meiri áhrif á meðalstór og lítil félagasamtök, heldur en stór, þó taka verði mið af því um hvers konar félagasamtök er að ræða.
- Stefna stjórnvalda varðandi fjármögnun skiptir miklu máli. Rannsóknir sýna að framlög frá stjórnvöldum minnka á krepputímum.
- Framlög frá einstaklingum eru svipuð eða minnka lítillega. Sjá má jafnvel aukningu á framlögum til ákveðinna félagasamtaka.

- Framlög fyrirtækja haldast sterkt í hendur við afkomu þeirra.
- Félagasamtök leggja meiri áherslu á að fá sjálfbodaliða til starfa þegar samdráttur verður í tekjum.
- Meiri þörf er fyrir þjónustu félagasamtaka á samdráttartímabilum, sérstaklega á sviði heilbrigðis- og félagsmála.
- Meiri samkeppni er um minna fjármagn vegna niðurskurðar hjá stjórnvöldum og fyrirtækjum.

Rannsókn á áhrifum efnahagskreppunnar á íslensk félagasamtök

Markmið rannsóknarinnar er að greina áhrif efnahagskreppunnar á félagasamtök á Íslandi og viðbrögð þeirra í kjölfar hennar. Einnig er henni ætlað að greina breytingar á starfsemi og rekstri félagasamtaka. Rannsóknin hefur margvíslegt gildi.

1. *Fyrir félagasamtök til mótunar framtíðaráherslna.* Þau félög sem taka þátt í rannsókninni fá sent yfirlit um eigin svör ásamt heildarniðurstöðum. Þannig geta félagasamtök borið sig saman við hliðstæð samtök og einnig allan þátttökuhópinn.
2. *Fyrir rannsóknir á þriðja geiranum á Íslandi.* Takmarkaðar upplýsingar eru til um umfang, stöðu og starfsumhverfi félagasamtaka á Íslandi. Þessi könnun er hluti af stærra rannsóknaverkefni sem hefur það að markmiði að fá yfirsýn yfir þriðja geirann.
3. *Fyrir stjórnvöld til stefnumótunar.* Mikilvægt er fyrir stjórnvöld að hafa upplýsingar um hvaða áhrif efnahagskreppan hefur á félagasamtök á sama hátt og önnur svið samfélagsins.

Rannsóknin er unnin í áföngum. Í fyrsta áfanga voru athuguð félagasamtök á félags- og heilbrigðissviði og í öðrum áfanga verða könnuð íþrótt- og tómstundafélög, menningar- og umhverfisfélög.

Til að afla gagna voru notaðar eigindlegar og meginlegar aðferðir. Viðtöl voru tekin við sex stjórnendur félagasamtaka á heilbrigðis- og félagssviði og sex viðtöl við stjórnendur hjá ríki og sveitarfélögum, sem allir höfðu að einhverju leyti tengsl við félagasamtök í starfi sínu.

Í meginlegu rannsókninni var aflað gagna með ítarlegri netkönnun. Niðurstöður viðtala voru notaðar til að vinna spurningalista ásamt því sem erlendir spurningalistar voru hafðir til hliðsjónar. Úrtakið var fengið frá Hagstofu Íslands og í því voru 144 félagasamtök í velferðarþjónstu sem höfðu greitt laun á árinu 2009 samkvæmt staðgreiðsluskrá Hagstofu Íslands og reiddu sig að einhverju leyti á sjálfbodaliða í starfi sínu. Kynnisbréf var sent til framkvæmdastjóra félagasamtakanna í júní 2010 og í kjölfarið var spurningalistinn sendur út með rafrænum hætti. Áminningarbréf var sent í lok júní og því síðan fylgt eftir með símtölum. Alls tóku 116 þátt eða 80,6%.

Í spurningalistakönnuninni og í viðtölunum var lögð áhersla á að afla nákvæmra upplýsinga um starfsemi og rekstur félagasamtaka á árinu 2008-2009. Spurningalistinn innihélt 34 lokaðar spurningar og einnig voru nokkrar opnar spurningar til nánari útskýringa á einstökum liðum.

Rannsóknin er gerð í samvinnu við Almannaheill, Samtök þriðja geirans. Rannsóknasjóður Háskóla Íslands veitti styrk til rannsóknarinnar. Ásamt höfundum vann Gestur Páll Reynisson, stjórn málafræðingur að öflun og úrvinnslu meginlegra gagna.

Niðurstöður

Í greininni er fjallað um niðurstöður er lúta að breytingum á tekjum félagasamtaka í velferðarþjónustu á árinu 2008 til loka árs 2009. Við mat á mikilvægi þessara breytinga er hér fyrst lýst tekjustofningu, og hverjir séu mikilvægustu tekjustofnar félagasamtaka.

Á *töflu 1* kemur fram að tæpur þriðjungur félagasamtaka telur mikinn hluta tekna koma úr ríkissjóði. Er það sá einstaki tekjustofn sem flest félagasamtök í velferðarþjónustu nefna. Um 2 af hverjum 10 nefna styrki frá fyrirtækjum og svipaður fjöldi félagsgjöld, tekjur af þjónustu og framlög frá einstaklingum. Sjaldgæft er að mikill hluti tekna sé vegna fjárfestinga. Gera má ráð fyrir að mikilvægi einstakra tekjustofna sé mismunandi eftir viðfangsefnum félaga, þ.e.a.s. hvort meginhlutverk þeirra er: *Opinber þjónusta* svo sem rekstur öldrunarheimilis með þjónustusamning við ríki. *Meðlimamiðuð þjónusta* svo sem svokölluð sjúklingafélög sem veita stuðning og þjónustu til sinna meðlima. *Hagsmunabarátt*a fyrir tiltekin málstað svo sem Samtökin 78. Eins má gera ráð fyrir að stærð og aldur hafi áhrif. Unnið verður síðar að greiningu út frá þessum óháðu breytum.

Tafla 1. Hvaðan koma tekjur félagasamtaka í velferðarþjónustu?

Tekjustofn	Mikill hluti	Lítill hluti	Enginn hluti
Ríkissjóður	30%	29%	41%
Styrkir frá fyrirtækjum	22%	40%	38%
Félagsgjöld	21%	51%	29%
Tekjur af þjónustu	18%	29%	53%
Styrkir frá einstaklingum	17%	52%	32%
Tekjur af spilakössum eða lottó	8%	14%	78%
Styrkir frá sveitarfélögum	7%	18%	75%
Styrkir úr sjóðum einkaaðila	6%	30%	65%
Tekjur af fjárfestingum	2%	14%	84%
Tekjur af happdrætti	2%	10%	88%

Á *töflu 2* koma fram niðurstöður um breytingar á tekjum í heild. Samkvæmt töflunni hafa tekjur hjá tæpum þriðjungi félagasamtaka haldist svipaðar á tímabilinu 2008 til loka árs 2009, hjá öðrum þriðjungi hafa tekjur aukist og samdráttur hefur orðið hjá rúmum þriðjungi. Einungis 1 félag af hverjum 10 hefur fundið fyrir verulegum samdrætti í tekjum. Þegar tekið er mið af stærð félaga mælt í ársverkum, kemur í ljós að hjá helmingi fámennustu félaganna (eitt ársverk eða minna) hafa tekjur haldist svipaðar en tæpur þriðjungur finnur fyrir nokkurn samdrætti. Um 2/3 hlutar stærstu félaganna (fleiri en 50 ársverk) finna annað hvort fyrir samdrætti eða að tekjur séu svipaðar. Það fer nokkuð eftir stærð félaga hvort þau finni fyrir tekjuaukningu. Þetta á t.d. við helming meðalstórra félaga (5,5-10 ársverk) en 6% þeirra fámennustu.

Tafla 2. Hvernig hafa tekjur félaga breyst í heild frá byrjun árs 2008 til loka árs 2009 skipt eftir stærð félagasamtaka

	Samtals	Ársverk 2009				
		≤1	1,5-5	5,5-10	11-50	51≥
Veruleg aukning	5%	0%	9%	17%	0%	0%
Nokkur aukning	26%	6%	30%	33%	33%	33%
Haldist svipuð	32%	52%	30%	17%	11%	22%
Nokkur samdráttur	27%	30%	15%	25%	56%	44%
Verulegur samdráttur	10%	12%	15%	8%	0%	0%

Þegar skoðaðar eru breytingar eftir tekjustofnum kemur í ljós að tekjur vegna félagsgjalda hafa haldist svipaðar hjá 6 félögum af hverjum 10, þær hafa aukist hjá 2 af hverjum 10 og dregist saman hjá sama hlutfalli félaga (*tafla 3*). Svipaðar niðurstöður koma í ljós þegar skoðaðar eru breytingar á tekjum vegna þjónustugjalda. Skv. könnuninni hafa styrkir frá einstaklingum haldist í stað hjá tæpum helmingi félaga, tæpur fjórðungur upplifir aukningu en þriðjungur samdrátt. Niðurstöður eru aðrar þegar skoðaðar eru breytingar á framlögum frá fyrirtækjum en nær 6 af hverjum 10 félagasamtökum lýsa samdrætti í þessum tekjustofni þar af tæpur þriðjungur verulegum samdrætti. Breytingar á framlögum úr styrktarsjóðum einkaaðila hafa dregist enn meira saman, 8 af hverjum 10 lýsa samdrætti, tæplega 2/3 verulegum samdrætti.

Félög greina frá samdrætti í styrkjum frá hinu opinbera, 6 af hverjum 10 greina frá því að tekjur vegna styrkja frá ríkinu hafi dregist saman, og svipað hlutfall vegna styrkja frá sveitarfélögum. Tæplega 4 félög af hverjum 10 upplifa samdrátt í tekjum vegna styrkja úr samkeppnissjóðum en innan við 2 upplifa aukningu.

Tafla 3. Hvernig hafa tekjur félaga breyst í heild frá byrjun árs 2008 til loka árs 2009 skipt niður eftir tekjustofnum

	Veruleg aukning	Nokkur aukning	Haldist svipuð	Nokkur samdráttur	Verulegur samdráttur
Félagsgjöld	0%	18%	58%	18%	6%
Þjónustugjöld	2%	20%	61%	10%	6%
Styrkir frá einstaklingum	2%	20%	45%	18%	15%
Styrkir frá fyrirtækjum	2%	14%	27%	27%	31%
Styrkir úr sjóðum einkaaðila	0%	14%	10%	13%	64%
Styrkir frá ríki	6%	2%	36%	42%	15%
Styrkir frá sveitarfélögum	3%	3%	39%	30%	24%
Styrkir úr opinberum samkeppnissjóðum	4%	13%	44%	20%	18%

Umræða

Þegar á heildina er litið sýna ofangreindar niðurstöður ekki fram á verulegar breytingar á tekjum félagasamtaka á því tímabili sem spurt er um, þ.e.a.s. árið 2008 til loka árs 2009. Á seinni hluta árs 2010 er Ísland enn í verulegri efnahagslægd samkvæmt helstu hagstærðum og bæði ríki og sveitarfélög vinna um þessar mundir að fjárlagagerð og fjárhagsáætlanagerð sem gerir ráð fyrir enn meiri samdrætti í rekstri hins opinbera á árinu 2011. Þar sem framlög frá ríkinu eru mikilvægur tekjustofn fyrir stóran hóp félagasamtaka má búast við að þau muni verða fyrir meiri skerðingu 2011 en árið áður. Til að greina þessa þróun í tekjum félagasamtaka er því nauðsynlegt að endurtaka könnunina á næstu árum. Við túlkun þarf að hafa í huga að niðurstöður taka einungis til félagasamtaka sem starfa í velferðarþjónustu. Á síðasta fjórðungi ársins 2010 verður lögð sambærileg könnun fyrir félög sem starfa á öðrum vettvangi þar á meðal íþrótt- og tómsundafélög og félög á sviði menningar og lista.

Framangreindar niðurstöður eru í ágætu samræmi við þær almennu ályktanir sem draga má af erlendum rannsóknum um áhrif efnahagskreppna á félagasamtök. Þó tekjusamdráttur hafi ekki verið mikill á framangreindu tímabili virðist sem tekjusamsetning hafi breyst. Samdráttur hefur orðið á framlögum frá fyrirtækjum og sjóðum einkaaðila. Hjá góðum meirihluta félaga hafa hins vegar framlög frá einstaklingum annað hvort haldist í stað eða aukist. Félagsgjöld og tekjur af þjónustu virðast ekki hafa dregist mikið saman. Samdráttur hefur hins vegar orðið í framlögum hjá hinu opinbera sem má gera ráð fyrir að muni verði enn meiri á árinu 2011.

Heimildir

- Giving USA Foundation og The Center on Philanthropy at Indiana University. (2010). *The Annual report on philanthropy for the year 2009* (55th Annual issue). Executive summary.
- Mohan, J. og Wilding, H. (2009). *Economic downturns and the voluntary sector: What can we learn from historical evidence?* London: History and Policy Policy paper 85. Sótt 2. september 2010 af <http://www.historyandpolicy.org/papers/policy-paper-85.html>
- Prizeman, G. og McGee, S. (2009). *Charitable fundraising in an economic downturn: The first annual report on income and fundraising activity in Irish charities*. Dublin: Centre for Non-Profit Management.
- Social Planning Network of Ontario. (2009). *Hard hit: Impact of the economic downturn on nonprofit community social services in Ontario, Canada*. Toronto: Social Planning Network of Ontario (SPNO).
- Sharpe, F. R. (1991). *Philanthropy in uncertain times. A retrospective 1931-1949*. USA: RFS & Co.
- Steinunn Hrafnisdóttir. (2008). Frjáls félagasamtök og sjálfbærastörf á Íslandi. Í Ómar H. Kristmundsson og Steinunn Hrafnisdóttir (ritstjórar), *Stjórnun og rekstur félagasamtaka* (bls. 21-41). Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Wilding, K. (2010). Voluntary organizations and the recession. *Voluntary Sector Review*, 1(1), 97-101.